

La intuïció cosmoteàndrica: integració de la realitat

Jaume Angelats i Morató

Doctor en Teologia. Professor de Sagrada Escripura a la Facultat de Teologia de Catalunya. Patró de la Fundació Vivàrium Raimon Panikkar i de la Fundació Joan Maragall

En un article periodístic redactat arran de la publicació del llibre de Raffaele Luise —degà dels vaticanistes de la RAI— titulat *Raimon Panikkar Profeta del dopodomani*,¹ el cardenal Gianfranco Ravasi² escrivia:

«La incandescència del pensament de Raimon, difícilment es podia coagular en el motlle fred de la crítica teològica perquè en sobreixia contínuament. El diví, l'humà i el còsmic no tenien en ell protocols codificats ni rígids.»

I comentava també que:

«Amb Luise emergeix l'home Panikkar, creient apassionat, dolç amic, mestre d'una saviesa oriental transcrita i fusionada amb l'occidental. [...] Certament, els teòlegs i els filòsofs trobaran coses a objectar, tal com jo mateix em vaig desconcertar aquella tarda³ i en altres

1. Cisinello Balsamo (Milano): San Paolo 2011.

2. Des de 2007 presideix el Pontifici Consell per la Cultura i el 2010 va ser nomenat cardenal per Benet XVI.

3. Es referia a un diàleg públic sobre el llibre de Job, mantingut amb el pensador català —quan ell era director de la Biblioteca Ambrosiana— al Duomo de Milà (17 de maig de 2006), «davant d'una immensa multitud fascinada i astorada al mateix temps» (trad. autor article).

ocasions davant del flux d'un pensament tan epifànic i “desmesurat” o “il·limitat”. Però la seva interculturalitat i interreligiositat romanen en un terreny on ara ens trobem necessàriament, per bé que amb els peus plantats en els respectius territoris nadius.»⁴

Per la seva banda, l'autor del llibre esmentat —home de finor humana, espiritual i intel·lectual— havia optat pel gènere narratiu i dialogal, a l'hora d'exposar el polièdric pensament d'un savi dotat segons ell de carisma profètic, procurant esbossar d'aquesta manera el perfil secret de qui va travessar moltes fronteres espirituals, racionals i místiques del nostre temps, delerós per copsar els fils que lliguen el visible i l'invisible. Heus ací un fragment d'un dels diàlegs entre mestre i deixeble, protagonistes d'aquella obra narrativa:

«Com va néixer en tu la intuïció cosmoteàndrica, mestre?»...
 «Ha estat l'experiència de la Trinitat, que he fet dins meu, la que m'ha desplegat la visió cosmoteàndrica. Tota l'aventura del cosmos i la de la humanitat constitueixen una “part” de l’“aventura trinitària”. [...] La realitat última és trinitària. I les tres dimensions d'allò real: la dimensió d'infinít i de llibertat, que anomenem divina; la dimensió de consciència, que denominem humana; la dimensió corporal o material, que en diem còsmica, es troben en una relació d'harmonia i d'interpenetració, que constitueix aquella Relativitat radical [...] que no és la simple relació entre les coses i en un cert sentit la seva suma, sinó l'obertura infinita de la relació.»⁵

1. Interdependència del conjunt de la realitat

Partint de l'apreciació generalment ratificada que els grans pensadors pensen només una sola idea, expressada en múltiples variacions i amb registres diferents, Jordi Pigem assenyala que, si hi ha un

4. Raimon, *maestro di spirito*, «Il Sole 24 Ore» [7/7/2011] (trad. autor article).

5. R. LUISE, *Raimon Panikkar*, p. 225 (trad. autor article).

Jordi Pigem assenyala que, si hi ha un tema estrella, únic i recurrent en el cor de la reflexió panikkariana, aquest és probablement la *interdependència*.

tema estrella, únic i recurrent en el cor de la reflexió panikkariana, aquest és probablement la *interdependència*.⁶

A parer seu, diverses nocions clau del pensament de Raimon Panikkar —vinculades a les tres tradicions religioses que hi conflueixen— són variants d'una mateixa temàtica de fons: la *relativitat radical* (versió de la *pratitya-samutpada* budista, traduïda generalment per «origen condicionat»), la *trinitat radical* —provinent de l'àmbit cristià— i l'adopció de l'*a-dvaita* (no-dualitat) hinduista. D'altra banda, en la sensibilitat del pensador català més universal del segle xx, s'hi fa palesa la incidència de la moderna secularització d'Occident, com una quarta tradició cultural, en què —buida de connotacions religioses explícites— ell hi copsa facetes de *secularitat sagrada*. Panikkar configura encara dues nocions més —a banda de conceptes com el d'*ecosofia*— per dir la *interdependència* de tota la realitat: l'*ontonomia* (via intermedia entre autonomia i heteronomia) i la *intuïció cosmoteàndrica*, que deu ser la més característica de les seves intuïcions sobre l'estructura interdependent i triàdica de la realitat,⁷ en implicar una visió que:

«[...] reuneix cadascun dels fils de la ciència així com totes les altres manifestacions de l'esperit humà i descobreix, per dir-ho simplement, que:

No hi ha Déu sense l'Home i el Món.

6. J. PIGEM, *El pensament de Raimon Panikkar. Interdependència, pluralisme, interculturalitat* (Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2007), ps. 97-98.

7. J. PIGEM, *L'estructura trinitària de la realitat i la intuïció cosmoteàndrica* en I. BOADA (ed.), *La filosofia intercultural de Raimon Panikkar* (Barcelona, Pòrtic, 2004), ps. 49-66.

L'autor explicita la seva ambició de presentar-hi una cosmovisió de la realitat, diferent de la cosmologia vigent en la cultura dominant.

No hi ha Home sense Déu i el Món.
No hi ha Món sense Déu i l'Home.»⁸

Al mestre Raimon li agradava recordar sovint allò que va voler deixar consignat en l'editorial que encapçala el primer volum de l'edició en català de l'*Opera Omnia*, que recull els seus escrits: «Cap [d'ells] no ha nascut d'una simple especulació, sinó que tots són més aviat autobiogràfics, és a dir, inspirats en una vida i en una praxi, i és tan sols posteriorment que han estat plasmats per escrit». I subratllava taxativament: «No he viscut per escriure, però he escrit per viure d'una manera més conscient i per ajudar els meus germans amb pensaments sorgits no tant de la meva ment, sinó d'una Font superior que bé pot anomenar-se Esperit —tot i que no pretenc que els meus escrits siguin “inspirats”».⁹

En sintonia amb el desig suara expressat, el vuitè volum recopilador dels textos panikkarians porta per títol *Visió Trinitària i cosmoteàndrica: Déu, home, cosmos*. Des de bon començament, l'autor explicita la seva ambició de presentar-hi una cosmovisió de la realitat, diferent de la cosmologia vigent en la cultura dominant. Tres parts estructuren aquesta comesa.

En la primera —*aspectes del diví*— desitja oferir un enfocament pluricultural del misteri de la divinitat, copsada per l'home —el qual no està sol pel fet només de tenir la terra sota els peus sinó també perquè té el cel sobre el cap— com un plus de llibertat i d'infinitud: una obertura, una sortida de les constriccions dels afers merament empírics o ideològics de la vida quotidiana.

8. PIGEM, *El pensament de Raimon Panikkar*, p. 130.

9. R. PANIKKAR, *Mística plenitud de vida (Opera Omnia I, I)* (Barcelona, Fragmenta, 2009), p. 11.

Per a Panikkar la Trinitat es troba en el nucli més pregon d'allò real, revela que ni Déu ni la realitat no es poden substanciar i permet la configuració d'una idea de la divinitat més humana i, paradoxalment, també més divina.

La segona part —focalitzada en la *visió trinitària*— vol ser una invitació a percebre la Trinitat com a experiència humana primordial, entreveient l'home com a misteri trinitari. Qui es va reconèixer sempre com a sacerdot del Misteri, s'afanya a fer una confiança personal: «El tema de la Trinitat ha estat central en tota la meua vida.»¹⁰ I posa en relleu de seguida el trobament de la dimensió trinitària en gairebé totes les religions del món, per bé que sigui en una varietat de formes, que considera equivalents *homeomòrfics* d'allò que aquella expressió suggereix en la tradició cristiana. Sigui com sigui, per a ell la Trinitat es troba en el nucli més pregon d'allò real, revela que ni Déu ni la realitat no es poden substanciar i permet la configuració d'una idea de la divinitat més humana i, paradoxalment, també més divina.

En aquest context, la percepció de l'home com a misteri trinitari significa identificar-lo com una de les dimensions trinitàries del misteri, que és la realitat sencera. D'aquí ve que ser home sigui misteri. Misteri que no s'escapa tanmateix en el fet de ser home, tot i que aquest en sigui l'accés. Però convé aclarir que —sense fer referència ni a l'individu ni al gènere— «quan diem *home*, ens referim a cada home singular, precisament en la seva insubstituïbilitat i unitat [de manera que] reflecteix tota la realitat, d'alguna manera la conté i, finalment, l'és».¹¹

La part tercera se centra pròpiament en l'aprofundiment de la *realitat cosmoteàndrica*, tenint present que:

10. R. PANIKKAR, *Visió Trinitària i cosmoteàndrica: Déu, home, cosmos (Opera Omnia VIII)* (Barcelona, Fragmenta, 2011), p. 67.

11. *Ibid.*, p. 177.

Des d'aquesta perspectiva, si l'home no aspira únicament a trobar la *Veritat*, sinó que anhela alhora l'assoliment del *Bé*, es fa imprescindible la recuperació o, si cal, l'establiment d'un *hieros gamos*: noces sagrades entre amor i coneixement.

«En descriure aquesta intuïció, l'expressió *teantropocòsmica* podria semblar més exacta, perquè *anthropos* es refereix a l'home com a ésser humà, això és, distint dels Déus, mentre que *aner* tendeix a connotar el masculí. Tanmateix, això no sempre ha estat així. D'altra banda, el terme *teàndric* té una història venerable en el pensament occidental i ha significat sempre la unió de l'humà i del diví sense confusió. A més a més, l'expressió *cosmoteàndric* és més eufònica.»¹²

El nostre filòsof amb arrels catalanes i índies constata que, fins ara, la humanitat ha expressat la comprensió de si mateixa i del cosmos des de tres perspectives principals: la *monista*, concentrada en la raó; la *dualista* —separadora de les esferes material i espiritual— i l'*adualista* o *advaita*, invitació a superar el racionalisme sense caure ni en un irracionalisme ni en cap sobrenaturalisme.

Per a ell, aquesta darrera aproximació a la realitat representa una mutació en els fonaments mateixos de la cultura imperant, creadora de la civilització contemporània, basada en la separació entre el coneixement i l'amor. Des d'aquesta perspectiva, si l'home no aspira únicament a trobar la *Veritat*, sinó que anhela alhora l'assoliment del *Bé*, es fa imprescindible la recuperació o, si cal, l'establiment d'un *hieros gamos*: noces sagrades entre amor i coneixement.

És des d'aquesta aguda inquietud epistemològica que, amb humilitat i coratge, l'autor desitja «contribuir a una radical reorientació de l'home contemporani, situant-lo en un *horitzó obert*, que abraci els mil·lennis d'experiència humana cristal·litzada en les diferents cultures del món. [...] Avui som cada vegada més conscients que només un

12. *Ibid.*, p. 278.

horitzó obert ofereix una base satisfactòria per a la comprensió humana».¹³

2. Colligite fragmenta

«¿És possible, als nostres dies, tenir una visió no fragmentada de la realitat? ¿Ens podem permetre ignorar els fracassos de tantes filosofies i cosmovisions, tornant a insistir en la necessitat d'una síntesi? ¿Podem continuar ignorant que les grans descobertes dels darrers cinc-cents anys s'han realitzat quan hom ha renunciat a aquests grans somnis filosòfics i s'ha concentrat en àrees especialitzades d'estudi? ¿La socialització de la humanitat no exigeix potser que cadascú de nosaltres s'ocupi del seu deure i contribueixi així al benestar comú? En una paraula: ¿no és hora potser de resignar-nos humilment i realista a la "condició humana" i abandonar les grans idees defensades i esgrimides per les metafísiques i les teologies de tota mena? ¿No hauríem de començar a reconèixer que les fonts de la creativitat humana no són ja els camps tradicionals de la religió, la teologia i la filosofia?»¹⁴

Formulada aquesta bateria de preguntes de regust existencialista, el savi de casa nostra —que va viure els seus darrers anys en l'atalaia de Tavertet— evoca subtilment la multiplicació dels pans i la recomanació de Jesús consignades en el quart evangeli: «Recolliu els bocins [*colligite fragmenta*] que han sobrat, perquè no es perdi res» (Jn 6,12). En aquest sentit, postula que ha arribat el moment de començar a recollir els fragments tant de la cultura occidental moderna, que excel·leix en l'anàlisi i l'especialització, com de les diverses civilitzacions del món, cadascuna amb els propis aspectes de grandesa i de limitació. Per acomplir la que qualifica d'*imperativa* reconstrucció integral de la realitat, no es pot oblidar, ignorar o deixar de banda cap religió o cultura. Convé anar aplegant tots els bocins escampats, encara que siguin no-

13. *Ibid.*, p. 211.

14. *Ibid.*, p. 213.

Les tres dimensions de la realitat no són ni tres models d'una entitat monolítica indiferenciada, ni tres elements d'un sistema plural. Es dona més aviat una relació intrínsecament triple, que expressa la constitució última de la realitat.

més engrunes. En adoptar aquesta actitud tan integralment respectuosa, la transfiguració pot ser el símbol del seu estudi, atès que:

«Res no es menysprea, res no es deixa de banda. Tot és integrat, assumit, transfigurat. Res no s'ajorna per al futur: tota la presència és aquí, és present. Res no s'arracona o es considera com a irredimible, inclosos el cos i la memòria humana. La transfiguració no és la visió d'una realitat més bella ni una evasió a un nivell més elevat: és la intuïció totalment integrada del teixit sense costures de la realitat sencera: *la visió cosmoteàndrica.*»¹⁵

Aquesta *visió* —perceptible solament a través del *tercer ull*— és possiblement la forma original i primordial de la consciència. Una visió indivisa de la realitat, innocent i indiscriminada, ofuscada aviat per descobertes físiques i metafísiques parcials.

Les tres dimensions de la realitat no són ni tres models d'una entitat monolítica indiferenciada, ni tres elements d'un sistema plural. Es dona més aviat una relació intrínsecament triple, que expressa la constitució última de la realitat. Per a qui va escriure *Visió Trinitària i cosmoteàndrica*:

«La realitat no és Déu, Home i Món, o bé Infinit, Consciència i Matèria, com tres éssers intrínsecament relacionats. La realitat no és composta ni divisible. La realitat és, però allò que és nosaltres ho descobrim com un moviment dinàmic o com una relacionalitat. La *meta-noia*, com a superació de la ment, ens permet percebre el moviment

relacional, la *perichoresis*, com l'anomenava la tradició cristiana, és a dir la dansa cosmoteàndrica del real.»¹⁶

En aquest context, van cobrant sentit expressions panikkarianes com ara *harmonia invisible* o *concordia discordant* i adquireixen significació pròpia les de *pluralisme*, *diàleg dialogal* i *hermenèutica diatòpica*, així com les actituds vitals denominades *nova innocència* o *confiança còsmica*.

3. Espiritualitat cosmoteàndrica

Les perspectives albirades es resisteixen a deixar-se circumscriure en un discurs merament conceptual, atès que comporten una virtutalitat molt més vital i integradora, perquè deixen entreveure en definitiva que:

«La realitat és viva, més ben dit, és Vida. Les tres dimensions de la realitat són tres formes de Vida.

La Divinitat és Vida. Déu és el Vivent per antonomàsia.

L'Home és un ésser vivent. L'experiència de la Vida és l'experiència fonamental, oberta a tots els homes.

També la Matèria és viva. [...] La Vida no és privilegi tan sols de l'home: aquest participa de la Vida de l'univers.»¹⁷

D'aquí ve que la *visió cosmoteàndrica* vagi emergint espontàniament des d'una *nova innocència*, lliure d'imposicions legals o de constriccions morals, en el més profund del nostre ésser. Amb el benentès que, si l'esperit és el símbol de la part més noble de la realitat, en aquesta nova cosmovisió no hi ha matèria sense esperit, ni tampoc esperit sense ànima. No oblidant, a més, que l'esperit és font d'activitat i que, per això, la praxi és tan important com la teoria: ambdues formen un tot harmònic.

16. *Ibid.*, p. 294.

17. *Ibid.*, p. 322.

Recollint moltes de les reflexions àmpliament desplegades fins aquí, Panikkar mira de perfilar alguns aspectes de la que podria ser *l'espiritualitat cosmoteàndrica*.

Recollint moltes de les reflexions àmpliament desplegades fins aquí, Panikkar mira de perfilar alguns aspectes de la que podria ser *l'espiritualitat cosmoteàndrica*,¹⁸ amb el desig que —en no ser ni confessional ni sincretista— puguin ajudar a fonamentar qualsevol espiritualitat humana encarnada. En aquest sentit, proposa el cultiu d'una espiritualitat que:

– Posi l'accent en l'experiència vital, en el primat de la Vida ofer-ta a totes les persones cridades a viure'n la *plenitud*.

– En copsar el nucli *tempitern* de la nostra existència —*zoé* més que *bios*, marcada per una temporalitat més *kairològica* que *cronològica*— ens capaciti a tots per assaborir la serenor: font de *felicitat*.

– Ens disposi a escoltar la realitat amb una actitud més femenina que no pas agressiva, humanitzant així les relacions i explicitant la dimensió més humana del nostre ésser com a manifestació de la *paraula*.

– Tendeixi més al silenci que a l'expressió unívoca de cada cosa o esdeveniment, esdevenint així factor de respecte i de *pau*.

– Anheli connectar amb tota la realitat, conscient que —infinita i misteriosa com és aquesta— això requereix una aproximació *mística*.

– Renunciar a la inútil pretensió de *tenir* res, sabedora de la *llibertat* que implica senzillament *ser*.

– Essent secular, busqui la *justícia* en aquesta terra sense deixar de cercar mai la dimensió interior més profunda.

– En reconèixer l'*encarnació* del diví en l'home, possibiliti que aquest assoleixi la seva plenitud.

– Sigui *religiosa*, sense reduir Déu a un concepte o a un element més dels que configuren la realitat.

18. *Ibid.*, ps. 315-380.

Qui va transcórrer la major part del seu periple existencial consagrat a l'exercici del que —*secundum dharman Melchisedech*— presentia i vivia com un autèntic sacerdoci còsmic, opina que toca al nostre temps fer l'experiència del caràcter cosmoteàndric de la realitat.

Una recapitulació íntima d'aquests i altres aspectes de la filosofia i de l'actitud vital de Raimon Panikkar, es troba en les seves anotacions fetes durant un pelegrinatge a la muntanya sagrada del Kailasa (Tibet). Qui va transcórrer la major part del seu periple existencial consagrat a l'exercici del que —*secundum dharman Melchisedech*—¹⁹ presentia i vivia com un autèntic sacerdoci còsmic, opina que toca al nostre temps fer l'experiència del caràcter cosmoteàndric de la realitat. I suggereix que el camí és començar a viure aquesta espiritualitat: estimar el diví en el cosmos (reconeixent-lo en nosaltres mateixos), sense limitar-lo a això; reconèixer el Pare en el Fill (*brahman* en l'*atman*) en la seva relació adual (*advaita*), gràcies a l'Esperit, i fer-ne experiència en nosaltres mateixos, icones que som de la Realitat (Trinitat). Així fa molt seva la següent consideració amb sabor de pregària:

«Aquest és el sentit de la vida i de tota relació veritablement humana. Això és tot. [...] i que així sigui viscuda completament la *pe-richoresis*.

Qui no descobreix l'amor – no troba Déu

Qui no troba Déu – no entreveu el misteri del món

Qui no entreveu el misteri del món – no troba un tu

19. Tenint presents, això sí, moltes altres referències nuclears seves com ara aquesta: «Tavertet, 15 abril 2001: *Et vita vestra est abscondita cum Christo in Deo* (Col 3,3). Això ha estat el meu *mantra* durant molts anys —i ho continua essent. Aquest és el Crist real —aquesta és la meua experiència (cosmoteàndrica). La visió trinitària», en R. PANIKKAR, *L'acqua della goccia. Frammenti dai Diari* (Milano, Jaka Book, 2018) (trad. autor article), p. 221.

Qui no troba un tu – no arriba a si mateix
Qui no arriba a si mateix – no viu la vida
Qui no viu la vida – no descobreix l'amor

I viceversa

Qui no troba Déu – no descobreix l'amor
Qui no descobreix l'amor – no troba cap tu
Qui no troba cap tu – no arriba al jo
Qui no arriba al jo – no veu el misteri de les coses
Qui no veu el misteri – no sap viure la vida
Qui no viu la vida – no troba Déu

Aquest és el cercle vital.»²⁰

Permeteu que clogui aquestes ratlles evocant un record personal. Convidats per en Raimon, uns quants amics ens aplegàrem per compartir amb ell un *sàngama*: silenci, diàleg dialogal, aproximació a la natura, meditació, cultiu de l'amistat, aprofundiment de la secularitat sagrada... La condensació del temps cronològic en un *kairós* de tres dies donava per a molt. Entre altres coses, caminar junts de nit silenciosament i contemplar —ben orientats literalment— la sortida del sol a cap Norfeu, acollint amb gratitud el do d'una nova albada. La limitació creixent de la seva mobilitat li va impedir realitzar el trajecte nocturn previst.

De tota manera havíem quedat que, després de les *matines* itinerants i contemplatives, tots plegats faríem una capbussada en el mar. No comptàvem que, havent-nos aquietat en un indret tel·lúric, l'airet matiner i la sensació —externa i interna— de calfred ens anirien dissuadint d'immergir-nos en les fredes aigües de cala Jòncols. Però encara sospitàvem menys que, en arribar a la casa on ens allotjàvem, ell estigués esperant-nos preparat per dur a terme el propòsit que la nit

20. R. PANIKKAR; M. CARRARA, *Pelegrinatge al Kailasa i al centre d'un mateix* (trad. J. AGUSTÍ, de l'edició original en italià, Servitium, 2006) (Barcelona, Pòrtic, 2009), p. 184.

anterior havíem acordat. Amb un creuament divertit de mirades astorades, l'ajudàrem a baixar les escales que conduïen a la platja. Ja arran d'aigua, qui fins aleshores havia caminat amb lentitud sense perdre el somriure, es va submergir decididament —i amb ell naturalment els que l'acompanyàvem!— en un refrescant *mare nostrum*, nedant amb inusitada agilitat i confirmant probablement la seva intuïció *cosmoteàndrica*: «Participem [solia dir ell] en el destí de l'aigua... L'Home, el Món i el Diví comparteixen un destí comú i estan vinculats per una religió fonamental, el *dharma* constitutiu de l'univers.»